

УДК007(477):001.4"18/20"

Орлова Н. В.,

канд. наук із соц. комунікацій, доц. кафедри соціальних комунікацій факультету філології та журналістики, Херсонський державний університет, м. Херсон, Україна

УМОВИ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО ЖУРНАЛІСТИКОЗНАВСТВА ТА ЙОГО НАУКОВОЇ МОВИ

У статті на основі науково-теоретичного аналізу журналістикознавчих досліджень українських учених проаналізовано умови розвитку журналістикознавства в Україні, формування його поняттєво-термінологічного апарату. Установлено, що за період своєї більш ніж столітньої історії українська наука про журналістику розвивалася нерівномірно, за складних історичних та політичних обставин, за відсутності державності, бурхливого розвитку технічних засобів зв'язку, в багатомовному комунікаційному середовищі. Дослідження засвідчило, що на становлення українського журналістикознавства та його наукової мови з різною силою впливали різні чинники. Основними стали екстралінгвальні (історико-політичні, соціально-комунікативні, виробничо-технологічні) та інтралінгвальні (еволюція лексичного складу мови, видання словників, у яких зафіксована журналістикознавча термінологіка, наукових статей, монографій, підручників тощо).

Ключові слова: українське журналістикознавство, поняттєво-термінологічний апарат журналістикознавства, соціальні комунікації.

Orlova N.,

Ph. D. in social communication, associate professor of the Department of Social Communications, Faculty of Philology and Journalism, Kherson State University, Kherson, Ukraine

TERMS OF FORMATION OF UKRAINIAN JOURNALISTIC STUDY AND ITS SCIENTIFIC LANGUAGE

The article deals with the conditions of journalistic study development in Ukraine and formation of its conceptual and terminological system on the basis of scientific and theoretical analysis of journalistic researches of Ukrainian scholars. It has been established that over the period of its more than centenary history the Ukrainian science of journalism has developed unevenly, due to difficult historical and political circumstances, due to absence of statehood, the rapid development

of technical means of communication, due to a multilingual communication environment. The research has shown that definite factors influenced the formation of Ukrainian journalistic study and its scientific language with varying powers. The main ones were extra-linguistic (historical and political, social and communicative, industrial and technological) and intralingual (evolution of vocabulary of the language, publishing of dictionaries, which featured journalistic terminology, scientific articles, monographs, textbooks, etc.).

Keywords: Ukrainian journalistic study, conceptual and terminological system of journalistic study, social communications.

Постановка проблеми. Останнім часом у науці про соціальні комунікації посилюється інтерес до процесу становлення й формування української журналістикознавчої думки. Дослідження історії, теорії та практики ЗМІ спорадично тривають від кінця XIX ст., проте історія самої науки про журналістику донедавна залишалася поза увагою вчених.

У вивченні історії українського журналістикознавства вже заповнено деякі лакуни. Проаналізовано шляхи та етапи зародження й розвитку журналістикознавчих досліджень в Україні від кінця XIX ст. до кінця 80-х рр. XX ст. (Т. Трачук), схарактеризовано основні періоди українського журналістикознавства (І. Михайлин). Ученими осмислено структуру науки про журналістику, запропоновано класифікацію журналістикознавства (В. Іваненко, В. Різун, І. Михайлин), досліджено його епістеміологічну парадигму (Т. Казакова, З. Партико). У наукових розвідках Ф. Дисака, В. Качкана, І. Курганського, А. Нашкерського, М. Нечиталука, В. Різуна, Ю. Ярмиша та інших розглянуто науковий доробок видатних українських учених-журналістикознавців.

Дослідниками в галузі соціальних комунікацій визначено дефініції окремих журналістикознавчих понять у межах вивчення тих або тих наукових явищ (А. Бойко, В. Владимиров, А. Галуза, С. Горевалов, Л. Городенко, О. Гоян, Н. Зелінська, В. Іванов, І. Крупський, А. Мамалига, О. Мелещенко, Г. Онкович, Б. Потятиник, В. Різун, К. Серажим, Н. Сидоренко, Л. Сніцарчук, О. Холод, О. Чекмишев та інші). Описано тенденції англізації поняттєвого апарату українського журналістикознавства (М. Тимошик). Уточнено семантику термінології сучасного радіомовлення (І. Хоменко).

Мова журналістикознавчої науки, її термінологія була предметом зацікавлень лінгвістів, зокрема І. Бойцова, М. Володіної, М. Гонтар,

В. Деркача, М. Жовтобрюха, Г. Зорі, М. Комової, В. Лейчика, Л. Молчкової, М. Піцишин, О. Пономарева, О. Сербенської, А. Сивашенко, О. Харченка, М. Яцимірської та інших. Мовознавцями розглянуто терміногенез української журналістикознавчої термінології, системні відношення її одиниць, лексико-семантичні та структурно-граматичні властивості журналістикознавчих термінів і професійно-сленгових лексем, функціонування термінів у публіцистичних текстах.

Підвищений інтерес до вивчення процесу формування української науки про журналістику пояснюється необхідністю окреслити сучасну модель українського журналістикознавства, визначити її національну самобутність.

Мета статті — проаналізувати умови, за яких народжувалося та розвивалося українське журналістикознавство; його поняттєво-категоріальний апарат від кінця XIX ст. до початку XXI ст.

Виклад матеріалу дослідження. Становлення українського журналістикознавства відбувалося нерівномірно, в умовах міжмовної комунікації, розвитку технічних засобів зв'язку й передавання інформації, появи освітніх журналістських закладів, впливу різноманітних журналістських концепцій, за складних історично-політичних обставин. Українська журналістикознавча думка роками формувалася в умовах бездержавності нації, тому вироблення її структури, поняттєво-термінологічного апарату відбувалося за постійного переборення політичних заборон і перешкод. Формування українського журналістикознавства та його наукової мови розглядаємо в контексті діяльності тієї інтелігенції, котра сприяла становленню української журналістики, її наукової галузі, а також фахової термінології на рідномовній основі.

Т. Трачук справедливо зауважує, що «початкові розвідки про пресу відбувалися в системі інших, більш розвинених суспільних знань» [1, с. 23], зокрема історії, літературознавства, літературної критики, мовознавства. Це зумовило історико-філологічний підхід авторів до опису й аналізу періодичних видань. Те, що українське журналістикознавство зароджувалося в системі філологічних наук, забезпечило на тривалі роки історико-філологічний підхід у журналістикознавчих дослідженнях. Припускаємо, що це спричинило функціонування в науковій мові журналістикознавства значної частки філологічних понять.

Публіцисти, письменники, видавці, журналісти в науково-популярних розвідках із бібліографічною точністю збирали й опрацьовували фактичний матеріал — українську періодику. Незаперечною

позитивною рисою перших дослідницьких праць з історії преси кінця XIX — початку XX ст. є те, що їх автори мали чітку національну позицію, виступали за україномовну пресу і свої журналістикознавчі розвідки теж писали українською мовою. Загалом усі дослідження з історії преси відбувалися лише з власної ініціативи українських патріотів, аж до появи перших освітніх установ у 20-х рр. XX ст. За таких умов надзвичайно впливовим був соціально-комунікативний чинник у термінуванні фахових понять. Видатні українські вчені — І. Франко, М. Драгоманов, М. Грушевський, С. Єфремов, Б. Грінченко та багато інших — водночас були і терміноносцями, і поширювачами, і творцями поняттєвого апарату українського журналістикознавства. В історії української науки та її мови важливе значення мав часопис «Громада» (1878–1882), в якому друкували праці М. Драгоманов, С. Подолинський, М. Павлик, І. Франко, М. Грушевський. У статтях М. Драгоманова спостерігаємо намагання замінити іншомовні за походженням терміни українськими відповідниками.

Період від 1922 до 1932 рр. увійшов в історію України під назвою «золотого десятиліття» або українізації. Після активних державотворчих процесів 10–20-х рр. розширюються суспільні функції української мови, її впроваджують до офіційного вжитку в державних, громадських, культурно-освітніх закладах та установах на території України і в місцях компактного проживання українців в інших республіках СРСР. Цей процес охопив школу, літературу, театр, кіно, мистецтво, науку, книговидавництво. У роки УНР та Гетьманату було відновлено українську пресу, побачили світ нові україномовні журнали з різних науково-технічних галузей, а низка російськомовних періодичних видань перейшли на українську мову.

У 20-ті рр. з'являються історико-журналістські праці І. Брика, В. Ігнатієнка, І. Кривецького. За дослідженням Т. Трачук, їх поява засвідчила початок становлення журналістикознавства як самостійної наукової галузі [1, с. 199]. Саме цей період позначився спробами виробити наукову мову журналістикознавства на власній основі. Зацікавлення термінологією набуває масового характеру, до цього процесу долучаються мовознавці, лексикографи, публіцисти, активно працюють Українське наукове товариство в Києві (голова М. Грушевський), Кам'янець-Подільський університет (ректор І. Огієнко).

У повоєнний час підготовку журналістів в Україні почали здійснювати на факультетах журналістики Київського (з 1953 р.) та Львівського

університетів (з 1954 р.). Для повноцінного викладання фахових дисциплін катастрофічно бракувало підручників. Упродовж кількох десятиліть викладачі й студенти користувалися навчальною літературою, виданою у Москві. Праці російських учених за вказівками вищих партійних органів розповсюджувалися в усіх республіках СРСР, зокрема й в Україні. Переважно це були підручники й посібники з історії більшовицької преси А. Мішуриць, І. Кузнецова, А. Бережного, жанрів журналістських творів М. Черпахова, О. Западова та ін. Із 1959 р. українські викладачі та студенти користувалися російськомовним навчальним посібником московських авторів «Жанры периодической печати», який лише в 1974 р. перекладено українською. Така централізація вищої освіти, розповсюдження за партійними вказівками навчальної літератури, російськомовної за формою і змістом, просякнutoю партійним догматизмом, негативно вплинули на формування української наукової думки, її термінологічного апарату. Вітчизняні науковці змушені були користуватися тією самою поняттєвою базою, що й їхні московські колеги. Це зумовило наявність значної кількості російськомовної фахової лексики, дефінування понять здійснювалося з позицій марксизму-ленінізму. Дослідження з історії української дожовтневої та партійно-радянської преси також відбувалися за аналогією з російською.

Незважаючи на змушену орієнтацію українських науковців на російських апологетів партійної журналістики, задушливу атмосферу заідеологізованості, боротьби з «українським буржуазним націоналізмом», у сфері теорії публіцистики вони виявили свою самобутність [1, с. 28]. На загальносоюзному рівні були визнані праці В. Здровеги «Мистецтво публіциста: Літературно-критичний нарис» (1966), «У майстерні публіциста. Проблеми теорії, психології публіцистичної майстерності» (1969), Д. Прилюка «Проблеми теорії публіцистики (Архітектоніка твору)» (1970), «Теорія і практика журналістської творчості» (1973), Ю. Лазебника «Публіцистика в літературі. Літературно-критичне дослідження» (1971).

Розвиткові українського журналістикознавства сприяло створення наукової періодики: 1958 р. засновано часописи «Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка. Серія Журналістика» та «Вісник Львівського університету. Серія Журналістика». Від 1976 до 1992 рр. виходив Республіканський міжвідомчий науковий збірник «Питання історії, теорії і практики». У часописах учені апробували власні

журналістикознавчі концепції, дискутували, оприлюднювали результати дослідницької роботи. Науковий пошук у сфері журналістикознавства певною мірою стимулювали й загальносоюзні науково-теоретичні конференції, що відбувалися в Москві, Ленінграді, Алма-Аті, Києві, Львові. Активна участь українських учених у конференціях, публікації у наукових журналах — усе це створювало більш-менш сприятливі умови для формування наукового дискурсу українського журналістикознавства.

Важливою подією, що засвідчила високий рівень розвитку поняттєво-термінологічного апарату українського журналістикознавства, став вихід довідника Д. Григораша «Журналістика у термінах і виразах» (1974) [2]. На нашу думку, на теренах Радянського Союзу це була перша ґрунтовна лексикографічна праця, в якій на високому науковому рівні систематизовано терміни журналістської науки та практики. За три роки до цього побачила світ праця ленінградських науковців М. Богданова та Б. Вяземського «Справочник журналиста» (1971), основну частку якої становлять розлогі тематичні статті з історії радянської преси, її принципів та методів, особливостей редакційної роботи, поліграфічної техніки. Завершує довідник короткий словник найбільш уживаних професійних термінів і понять [3]. Не применшуючи значення останнього, зауважимо, що саме український учений Д. Григораш створив таке галузеве лексикографічне видання, яке й досі лишається актуальним і неперевершеним за науковим підходом до ретельного відбору і системного подання термінологічних понять журналістикознавства.

У 70–80-х рр. ХХ ст. наукові розробки українських учених з історії, теорії, практики журналістики поглиблюються, відбувається подальша диференціація системи наукових знань про журналістику, з'являються праці, присвячені вивченню радіо- і тележурналістики, зображальної журналістики (В. Миронченка «Новини в ефірі (Теорія і технологія коротких радіоповідомлень)» (1973), В. Качкана «Жанри радіомовлення» (1976), В. Цвіка «Украинскоетелевидение: опыт, практика, проблемы» (1985), Ю. Шаповала «Фотопублицистика в периодичній пресі» (1977), Б. Чернякова «Поэтика и язык изобразительной публицистики» (1990) тощо). Питання особливостей мови і стилю засобів масової інформації, теорії і практики редагування знайшли відображення в працях Р. Іванченка «Літературне редагування» (1970), Т. Ярмоленко «Стиль і мова газети» (1965), Д. Григораша «Теорія і практика редагування

газети» (1966), А. Мамалиги «Структура газетного тексту» (1983), О. Пономарева «Норми літературної мови в засобах масової інформації» (1983) тощо). Завдяки цим дослідженням українське радянське журналістикознавство постає як розвинута наукова галузь, поглиблюється його поняттєвий апарат, остаточно оформлюються тематичні групи термінів друкованої журналістики, радіо- і тележурналістики, зображальної журналістики, журналістської майстерності, літературного редагування.

Перебудова 1985–1991 рр. спричинила повільний, але невпинний рух демократичних процесів в українському суспільстві, починаються позитивні зрушення як у діяльності ЗМІ, так і в роботі науковців. З'являються дослідження, в яких українські журналістикознавці порушують нові, раніше заборонені теми, а відтак і наукова мова журналістикознавства поповнюється новими поняттями (наприклад, В. Бугрим пропонує до наукового вжитку термін «журналістика екстремальних подій») [4, с. 36]. При тлумаченні вже усталених термінів українські вчені позбавляються ідеологізованих установок, подають нові дефініції (автори колективної праці «Теорія і практика радянської журналістики (Основи майстерності. Проблеми жанрів)» (1989) уже по-новому тлумачать жанри періодичної преси) [5].

Визначною подією в історії України стало проголошення незалежності в серпні 1991 р. Із новою силою активізуються націотворчі прагнення українців, концептуально переосмислюються функції журналістики й журналістикознавства. Як слушно зауважує Т. Трачук, у 90-х рр. ХХ ст. «перед ученими постала невідкладна потреба наукових досліджень історії, теорії і практики української журналістики на принципово інших методологічних та ідейно-концептуальних засадах, із іншим поглядом на історичний процес» [6, с. 5]. Змінюються тематика, напрями досліджень історії преси, в теорії журналістики активно опрацьовуються донедавна заборонені «буржуазні» західні концепції дослідження мас-медіа. Навчальна література, якою до цього користувалися викладачі й студенти, виявилася ідеологічно застарілою, псевдонауковою, непридатною для опрацювання в нових демократичних умовах розвитку суспільства, журналістики і журналістикознавства. Науковці Київського та Львівського університетів активно долучилися до створення нових навчально-методичних посібників з історії, теорії та практики ЗМІ. У 90-ті рр. вийшли фундаментальні журналістикознавчі праці В. Іванова, О. Лизанчука, О. Мелещенка, В. Миронченка,

А. Москаленка, О. Мукомели, М. Нечиталюка, В. Різуна, В. Шкляра та багатьох інших.

Національно-демократичні умови розвитку суспільства, освіти, науки, активне вивчення західних концепцій дослідження мас-медіа зумовили появу нових наукових напрямів українського журналістикознавства: соціології журналістики, теорії і практики паблік рілейшнз, рекламної діяльності, новітніх медіа, інтернет-журналістики, менеджменту ЗМІ, герменевтики журналістики, медіакритики, журналістської деонтології тощо. Поняттєво-термінологічний апарат журналістикознавства поповнюється відповідними тематичними групами.

На початку 2000-их рр. українське журналістикознавство продовжує розвиватися на нових методологічних засадах. Незважаючи на майже столітню історію журналістикознавчих досліджень в Україні, лише у 2000 р. українська школа журналістикознавства та теорії масової комунікації була офіційно визнана самостійною наукою, затверджена вченою радою Київського національного університету імені Тараса Шевченка і включена до переліку наукових шкіл. Це стало можливим завдяки наявності значної кількості ґрунтовних праць вітчизняних учених із різноманітних проблем історії, теорії та практики ЗМІ, а також з ініціативи керівників та співробітників Інституту журналістики КНУ імені Тараса Шевченка.

Українське журналістикознавство, яке впродовж останніх 100 років формувалося і розвивалося в системі філологічних наук, у 2006–2007 рр. різко змінило наукову парадигму на соціальнокомунікативну. Відбулася заміна фундаментальних теоретичних стандартів, що спричинило модифікацію методології журналістикознавчих досліджень, стимулювало пошуки нової теоретичної бази. Українське журналістикознавство сьогодні переживає новий період своєї історії, відбувається трансформація всієї сфери наукової діяльності з метою долучитися до стандартів, прийнятих у світовій професійній науковій спільноті дослідників мас-медіа.

Висновки. Вивчення умов розвитку журналістикознавчих досліджень дозволяє з'ясувати, що на становлення українського журналістикознавства та його наукової мови вплинули екстралінгвальні (історико-політичні, соціально-комунікативні, виробничо-технологічні) та інтралінгвальні (еволюція лексичного складу мови, видання словників, у яких зафіксована журналістикознавча термінолексика, наукових статей, монографій, підручників тощо) чинники.

До специфічних і водночас надзвичайно важливих обставин формування української журналістикознавчої думки відносимо тривалий історичний період розвитку журналістикознавства в галузі філологічних наук, що формували спільні методологічні підходи та спільний термінофонд. В інші історичні періоди українська журналістикознавча думка зазнала впливів різноманітних теоретичних концепцій (партійно-радянської журналістики, американської, західноєвропейської), що зумовило зміни наукових моделей та інтерференційні процеси в термінології українського журналістикознавства.

Нині українські журналістикознавці зберегли традиції наукових досліджень, статус журналістикознавства як науки і пішли шляхом розширення наукової парадигми через долучення до нової галузі — соціальних комунікацій, у межах якої й розвивається сьогодні українське журналістикознавство та його наукова мова.

Перспективу подальших досліджень умов формування української журналістикознавчої думки вбачаємо в більш ґрунтовному вивченні сучасного етапу. Це дозволить не лише виявити проблеми переходу українського журналістикознавства із філологічної платформи до соціальнокомунікаційної, але й визначити завдання, що необхідно буде розв'язати ученим для належної організації журналістикознавчих досліджень у новому науковому напрямі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Різун В. В.* Нарис з історії та теорії українського журналістикознавства : [монографія] / В. В. Різун, Т. А. Трачук / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. — Київ, 2005. — 232 с.
2. *Григораши Д. С.* Журналістика у термінах і виразах : [довідник] / Д. С. Григораши. — Львів : Вища школа, 1974. — 295 с.
3. *Богданов Н. Г.* Справочник журналіста / Н. Г. Богданов, Б. А. Вяземський. — Л. : Лениздат, 1971. — 686 с.
4. *Бугрим В. В.* Журналістика екстремальних подій (теоретико-прикладні аспекти) / В. В. Бугрим // Журналістика : преса, телебачення, радіо : республіканський міжвідомчий науковий збірник. Вип. 22 / [відп. ред. А. З. Москаленко]. — Київ : Вища школа, 1990. — С. 35–43.
5. *Здоровега В. Й.* Теорія і практика радянської журналістики (Основи майстерності. Проблеми жанрів) : [навч. посіб. для студ. ф-тів ж-ки

- ун-тів] // [В. Й. Здоровега та ін. ; відп. ред. В. Й. Здоровега]. — Львів : Вид-во при Львів. ун-ті, 1989. — 328 с.
6. *Трачук Т. А.* Загальний погляд на розвиток українського журналістикознавства протягом 90-х років ХХ століття / Т. А. Трачук // Українське журналістикознавство / [голова редкол., голов. ред. В. В. Різун] ; Інститут журналістики КНУ імені Тараса Шевченка. — 2011. — Вип. 12. — С. 5–8.

REFERENCES

1. *Rizun V. V.* and *Trachuk T. A.* (2005), *Narys z istoriyi ta teoriiy ukrayins'koho zhurnalistykoznavstva* : [monohrafiya], Kyiv, Nats. un-t im. Tarasa Shevchenka, 232 p.
2. *Hryhorash D. S.* (1974), *Zhurnalistyka u terminakh i vyrazakh* : [dovidnyk], L'viv, Vyshcha shkola, 295 p.
3. *Bohdanov N. H.* and *Vyazemskyy B. A.* (1971), *Spravochnyk zhurnalysta*, L., Lenyzzdat, 686 p.
4. *Buhrym V. V.* (1990), *Zhurnalistyka ekstremal'nykh podiy (teoretyko-prykladni aspekty)*, *Zhurnalistyka : presa, telebachennya, radio : respublikans'kyy mizhvidomchyy naukovyy zbirnyk*, Vol. 22 / [vidp. red. A. Z. Moskalenko]. — Kyiv, Vyshcha shkola, pp. 35–43.
5. *Zdoroveha V. Y.* (1989), *Teoriya i praktyka radyans'koyi zhurnalistyky (Osnovy maysternosti. Problemy zhanriv)* : [navch. posib. dlya stud. f-tiv zh-ky un-tiv], L'viv, Vyd-vo pry L'viv. un-ti, 328 p.
6. *Trachuk T. A.* (2011), *Zahal'nyy pohlyad na rozvytok ukrayins'koho zhurnalistykoznavstva protyahom 90-kh rokiv KhKh stolittya*, *Ukrayins'ke zhurnalistykoznavstvo*, [holova redkol., holov. red. V. V. Rizun] ; Instytut zhurnalistyky KNU imeni Tarasa Shevchenka, Vol. 12, pp. 5–8.

Стаття надійшла до редакції 06.11.2017.

Received 06.11.2017.